

УДК 631:351.755.61

В. М. Чопенко,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень
та інноваційного розвитку, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
ORCID ID: [https:// orcid.org/0009-0002-6841-8836](https://orcid.org/0009-0002-6841-8836)

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.23.125

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД ТА ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

V. Chopenko,

PhD in Economics, Senior Researcher, Department of Organization of Scientific Research
and Innovative Development, National Scientific Centre "Institute Of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL COMMUNITIES AND TERRITORIES OF UKRAINE

Статтю присвячено висвітленню соціально-економічних аспектів розвитку сільських громад та територій України. Зазначено, що сталий розвиток сільських громад і територій, який значною мірою визначає можливості сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому та є важливим фактором забезпечення зростання національної економіки і підтримання соціальної стабільності України, не може успішно відбуватися без належної розбудови соціальної сфери села. Показано, що важливими чинниками ефективного функціонування останньої є збереження, а також кількісний та якісний розвиток людського потенціалу сільських громад, підвищення рівня зайнятості сільського населення та скорочення його безробіття, зростання заробітної плати у сільському господарстві, як переважаючій галузі прикладання праці селян, розбудова та удосконалення соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, покращення умов праці і проживання сільських жителів та поліпшення доступу населення до якісних соціальних послуг, створення на селі середовища, комфортного для всебічного розвитку сільського соціуму в нинішніх умовах. Розглянуто вплив соціально-демографічних процесів, спричинених тривалою повномасштабною російсько-українською війною, на функціонування сільського ринку праці України та проілюстровано суттєві гендерні трансформації, які на ньому відбуваються. Зазначено, що нині все більше жінок працюють на колись традиційно майже виключно "чоловічих" професіях (водії, трактористи, комбайнери, електрогазоварники, слюсарі, токарі, електромонтери, вантажники), тобто війна зруйнувала поширений стереотип про роботу, яка підходить відповідно чоловічій чи жіночій статі. Для розв'язання соціально-економічних проблем, що постають нині перед сільськими громадами і територіями, запропоновано систему заходів, спрямованих на поліпшення умов їх розвитку, зокрема щодо збереження людності, особливо молоді, у сільській місцевості, створення робочих місць на селі, розбудову відповідної інфраструктури й організацію належних умов для комфортного проживання, роботи і ведення бізнесу та покращення доступу населення до отримання якісних соціальних послуг.

The article is devoted to highlighting the socio-economic aspects of the development of rural communities and territories of Ukraine. It is noted that the sustainable development of rural communities and territories, which largely determines the possibilities of sustainable socio-economic development of the country as a whole and is an important factor in ensuring the growth of the national economy and maintaining social stability of Ukraine, cannot successfully occur without the proper development of the social sphere of the village. It is shown that important factors for the effective functioning of the latter are the preservation, as well as the quantitative and qualitative development of the human potential of rural communities, increasing the employment level of the rural population and reducing its unemployment, increasing wages in agriculture, as the predominant sector of peasant labor, developing and improving the social infrastructure of rural settlements, improving the working and living conditions of rural residents and improving

the population's access to quality social services, creating an environment in the village that is comfortable for the comprehensive development of rural society in the current conditions. The impact of socio-demographic processes caused by the long-term full-scale Russian-Ukrainian war on the functioning of the rural labor market of Ukraine is considered and the significant gender transformations that are taking place in it are illustrated. It is noted that today more and more women are working in once traditionally almost exclusively "male" professions (drivers, tractor drivers, combine harvesters, electric and gas welders, locksmiths, turners, electricians, loaders), that is, the war has destroyed the widespread stereotype about work that is suitable for men or women, respectively. To solve the socio-economic problems currently facing rural communities and territories, a system of measures has been proposed aimed at improving the conditions for their development, in particular, to preserve the population, especially young people, in rural areas, create jobs in the countryside, develop appropriate infrastructure and organize appropriate conditions for comfortable living, work and doing business, and improve the population's access to quality social services.

Ключові слова: сільське населення, сільські території України, розвиток сільських громад і територій; сільський ринок праці України, зайнятість та безробіття сільського населення, заробітна плата у сільському господарстві.

Key words: rural population, rural territories of Ukraine, development of rural communities and territories; rural labour market of Ukraine, employment and unemployment of the rural population, wages in agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Внаслідок соціально-економічних трансформацій, які проходили в аграрному секторі України протягом минулих 20—25 років, відбулося кардинальне зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, поступово підвищувалася його економічна ефективність, значно збільшився експортний потенціал аграрної галузі. Однак в умовах відсутності цілісної та послідовної державної політики, спрямованої на комплексний розвиток сільських громад і територій (що розглядає останні не лише як просторову базу сільськогосподарського виробництва, здатну забезпечити його стабільне зростання, а й опікується питаннями поліпшення умов праці та проживання населення, розбудови соціальної інфраструктури, створення комфортного для формування сільського соціуму середовища), зростання сільськогосподарського виробництва, підвищення його економічної ефективності та експортного потенціалу не супроводжувалося відповідним розвитком соціальної сфери сільських територій та села в цілому. Саме в сільських територіях найгостріше проявилися проблеми депопуляції, старіння населення, безробіття, нестачі інвестицій, низького рівня розвитку інфраструктури та недостатнього доступу населення до якісних послуг.

З урахуванням того, що сільське населення становить понад 30% загальної чисельності на-

селення України, а сільськогосподарські угіддя займають 41,3 млн га, що складає близько 70% усього земельного фонду країни, сталий розвиток сільських громад і територій значною мірою визначає можливості сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому. Водночас занепад соціальної сфери сільських територій, а також складність, багатовимірність та недостатня вивченість на теоретичному, методичному та прикладному рівнях питань їх соціально-економічного розвитку потребує розроблення та реалізації системи ефективних заходів, спрямованих на покращення демографічної ситуації на селі, якісних показників розвитку сільського соціуму, подолання депопуляції та збереження людності в сільських територіях, зупинення деградації сільської поселенської мережі, підвищення рівня зайнятості сільського населення, розвиток соціальної інфраструктури та поліпшення доступу сільських жителів до якісних послуг, що є важливим і нагальним завданням соціально-економічної політики держави й визначає актуальність даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні, організаційно-методичні та прикладні аспекти соціально-економічного розвитку сільських громад та територій України висвітлені у роботах багатьох на-

уковців, зокрема питання соціально-економічних проблем українського села та шляхів його відродження, стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій, динаміки та структури сільського розселення в Україні, відтворення сільського населення, демографічних перспектив українського села, удосконалення управління сільськими територіями, оцінювання рівня інклюзивного розвитку сільського соціуму та сільських територій, сталого розвитку сільських територій в Україні в умовах децентралізації влади, удосконалення стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції, впровадження європейського досвіду розвитку сільських територій в Україні, диверсифікації використання трудового потенціалу сільських територій досліджували О. М. Бородіна [1], О. Г. Булавка [2, 16], Я. М. Гадзало [14], О. І. Гуторов [3], А. І. Доценко [8], Т. А. Заяць [9], Ю. О. Лупенко [11, 12], О. І. Павлов [15], Н. І. Патики [16], І. І. Петрецький [17], В. П. Рябоконь [19], А. П. Сава [20], О. П. Славкова [21], М. І. Стегней [23], М. П. Талавири [26], М. М. Тимошенко [27], М. А. Хвесик [28], В. С. Шебанін [30] та інші.

Проте, незважаючи на доволі вагомий науковий доробок, є необхідність подальшого дослідження соціально-економічних чинників розвитку сільських громад та територій, зокрема з огляду на нинішню ситуацію воєнного стану та майбутню повоєнну реконструкцію економіки України. Особливої уваги потребує вивчення напрямів поліпшення демографічної ситуації та збереження людності на селі, функціонування сільського ринку праці, формування зайнятості та безробіття в сільській місцевості, створення робочих місць на селі, відновлення й розвитку соціальної інфраструктури в сільських територіях.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — визначити основні соціально-економічні чинники розвитку сільських громад та територій України, окреслити шляхи розбудови соціальної сфери села та розробити систему заходів, спрямованих на покращення умов праці і проживання сільських жителів.

Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення аналізованих процесів і явищ та діалектичний метод пізнання, а також опрацювання та узагальнення наукових праць вчених стосовно досліджуваного питання, що дозволило комплексно розглянути найважливіші соціально-економічні аспекти розвитку сільських громад та територій Ук-

раїни, визначити пріоритетні напрями розбудови сільського соціуму та розробити систему заходів, спрямованих на створення на селі середовища, комфортного для проживання, роботи і ведення бізнесу. В процесі дослідження було використано ряд загальнонаукових методів. Зокрема, для аналізу інформації щодо нинішнього стану, динаміки, тенденцій розвитку соціально-демографічної ситуації, зайнятості та безробіття сільського населення, рівня оплати праці у сільському господарстві та інших видах економічної діяльності було застосовано метод порівняльного аналізу. Системний аналіз використано для інтерпретації отриманих даних та розробки пропозицій щодо розбудови сільського соціуму, покращення умов праці і проживання сільських жителів. При формулюванні проміжних та прикінцевих висновків і пропозицій використано прийоми абстрактно-логічного методу та методу узагальнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку людського суспільства всіма країнами, що входять до складу ООН, одним з пріоритетів людства визнана концепція сталого розвитку, яка передбачає збалансованість суспільного розвитку за трьома взаємопов'язаними складовими: економічною, соціальною та екологічною. Це включає економічне зростання, яке має бути природозберігаючим, соціальну стабільність та справедливість, а також збереження довкілля та біорізноманіття. Відповідно до цих засадничих положень повинна формуватися й соціально-економічна політика розвинених країн як на глобальному, так і на національному та регіональному рівнях.

Слід зазначити, що стосовно розвитку сільських територій України тривалий час існувала хибна думка про першочерговість вирішення економічних проблем села і вторинність, а то й другорядність проблем соціальних. Ігнорування розв'язання соціальних питань, не підкріплені серйозними аргументами надії на те, що проведення економічних реформ на селі автоматично забезпечить відповідний соціальний розвиток, призвели до серйозних перекосів в бік економічної складової сільського розвитку, занепаду соціальної сфери села, масштабних демографічних проблем та деградації сільських територій в цілому.

Однією з передумов успішного вирішення соціально-економічних проблем сільських громад і територій в Україні стала реформа децентралізації, яка була реалізована в 2014—

Таблиця 1. Кількість об'єднаних територіальних громад в Україні за категоріями по областях

Кількість громад по областях	Міські	Селищні	Сільські	Усього	Частка сільських громад, %
Вінницька	18	22	23	63	36,5
Волинська	11	18	25	54	46,3
Дніпропетровська	20	29	37	86	46,0
Донецька	43	14	9	66	13,6
Житомирська	12	22	32	66	48,5
Закарпатська	11	18	35	64	54,7
Запорізька	14	18	35	67	52,2
Івано-Франківська	15	23	24	62	38,7
Київська	24	23	22	69	31,9
Кіровоградська	12	16	21	49	42,9
Луганська	20	13	4	37	10,8
Львівська	39	16	18	73	24,7
Миколаївська	9	18	25	52	48,1
Одеська	19	25	47	91	51,7
Полтавська	16	21	23	60	38,3
Рівненська	11	13	40	64	62,5
Сумська	15	15	21	51	41,2
Тернопільська	18	17	20	55	36,4
Харківська	17	27	12	56	21,4
Херсонська	9	20	20	49	40,8
Хмельницька	13	22	25	60	41,7
Черкаська	16	10	40	66	60,6
Чернівецька	11	7	34	52	65,4
Чернігівська	16	24	17	57	29,8
Загалом	409	451	609	1469	41,5

Джерело: [24].

2020 роках і проходила поетапно. Протягом 2015—2020 років було утворено 1070 об'єднаних територіальних громад шляхом добровільного об'єднання раніше існуючих громад. 12 червня 2020 року відповідно до Закону України № 562-ІХ "Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад" уряд визначив адміністративні центри і території територіальних громад на основі раніше об'єднаних громад і попередньо затверджених перспективних планів. Усього було затверджено 1469 громад, які повністю охоплювали території 24 областей (за винятком Чорнобильської зони відчуження) [10; 25]. З них сільських громад нараховувалося 609, або 41,5% від загальної кількості. Частка сільських громад в окремих областях коливається від 10,8% в Луганській до 65,4% у Чернівецькій (Табл. 1).

Сталий розвиток сільських громад і територій не може відбуватися без належної розбудови соціально-демографічної сфери села, важливою складовою якої є людський потенціал. На початок 2022 р. в Україні (без урахування тимчасово окупованих територій) проживало 12473,6 тис. осіб сільського населення, що становило 30,3% від загальної чисельності населення країни [13].

Порівняно з 1990 р. чисельність сільського населення зменшилася на 4495,7 тис. осіб, або на 26,5%, а проти 2010 р. — на 1964,5 тис. осіб, або на 13,6%. При цьому у Чернігівській області з 1990 р. по 2022 р. сільське населення зменшилося майже вдвічі — на 49,6%, Сумській — 41,5, Хмельницькій — 34,1, Полтавській — 33,2, Житомирській — на 32,7% [29].

Смертність на сільських територіях України постійно залишається критично високою. Лише за 2019—2021 рр. вона зросла на 13,4% і в 2,5 раза перевищила народжуваність. У 2021 р. коефіцієнти народжуваності та смертності становили відповідно 7,7 та 19,5 особи на 1000 осіб наявного населення [18].

Ускладнює соціально-демографічну ситуацію й те, що нині в сільських територіях України практично вичерпаний потенціал відтворення населення. На початок 2022 р. чисельність людей віком понад 60 років (3048 тис. осіб) в 1,5 раза перевищила чисельність дітей у віці до 14 років (2075 тис. осіб), а людей у найбільш продуктивному репродуктивному віці (20-39 років) налічувалося 3385,4 тис. осіб, що становило лише 27% від загальної чисельності сільського населення України. Крім того на кожних 1000 чоловіків зазначеного віку на початок 2022 р. припадало 909 жінок, а у віковій категорії 30—34 роки — 884 жінки [22].

Депопуляція сільського населення, його прогресуюче старіння, погіршення статевовікової структури, інтенсифікація міграційних процесів, зумовлена повномасштабною російсько-українською війною, низький рівень заробітної плати у сільській місцевості, некомфортні умови праці та проживання, недостатній розвиток соціальної інфраструктури та обмежений доступ населення до якісних послуг спричинили значне погіршення ситуації на сільському ринку праці України, поглиблення існуючих проблем та диспропорцій, зниження зайнятості та зростання безробіття (Табл. 2).

Як свідчать наведені дані рівень зайнятості сільського населення протягом досліджуваного періоду істотно знизився — у 2021 р. він становив лише 46,7%, що було на 16 відсоткових пунктів нижче, ніж у 2010 р. Найбільш інтенсивне зниження рівня зайнятості сільського населення відбулося у 2019-2021 роках — на 9,5 відсоткового пункту. Знижується також і зайнятість сільського населення працездатного віку — від 67,4% у 2010 р. до 62% у 2021 р. Проте найбільш істотно скорочується рівень зайнятості серед сільської молоді віком 15—24 роки: 42,3% у 2010 р., 32,7% — у 2015-му та

28,7% у 2021 р., тобто майже в 1,5 раза за 11 років.

Разом зі зниженням зайнятості сільського населення зростає рівень його безробіття. У 2021 р. він підвищився до 10,6%, що було найвищим показником з 2010 р., а серед осіб працездатного віку (15-59 років) — до 11,2% (проти 6,6% у 2010 р., тобто в 1,7 раза). Та найбільшого поширення безробіття набуло серед сільської молоді — у віковій групі 15—24 роки його рівень зріс з 12,6% у 2010 р. до 18,1% у 2021 р. або більш ніж в 1,4 раза.

Крім низької зайнятості та високого безробіття сільського населення гальмує розвиток сільських громад і територій недостатній рівень заробітної плати у сільському господарстві. За даними Державної служби статистики України, у сільському господарстві середньомісяч-

Таблиця 2. Рівні зайнятості та безробіття сільського населення в Україні за 2010—2021 роки, %

Показники	Роки								
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 до 2010
Рівень зайнятості сільського населення, %	62,7	55,1	54,9	54,8	55,1	56,2	47,1	46,7	-16,0 в.п.
Рівень безробіття сільського населення, %	7,1	9,4	9,7	9,9	9,2	8,6	10,3	10,6	+3,5 в.п.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [6].

на заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника хоча й зросла протягом 2024 року на 24,3%, але все ще залишалася однією з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності (Табл. 3). Так, у 2024 році вона сягала лише 82,1% від середнього рівня в цілому по національній економіці, а порівняно з такими видами діяльності, як фінансова і страхова та

Таблиця 3. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010—2024 роках, грн

Вид діяльності	Роки								
	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 р. до 2023 р.	
								+ (-)	%
Усього по економіці	2239	4195	11591	14014	14847	17442	21473	4031	123,1
Сільське господарство	1430	3140	9734	11733	12243	14184	17630	3446	124,3
Промисловість	2570	4789	12759	14902	15176	18390	23150	4760	125,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт авто та мотоциклів	1877	4692	11286	13488	15103	20630	25286	4656	122,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2658	4653	11951	13837	13731	17184	21699	4515	126,3
Інформація та телекомунікації	3161	7111	19888	25530	30829	37946	52457	14511	138,2
Фінансова та страхова діяльність	4638	8603	20379	23975	27986	34393	41384	6991	120,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	2869	6736	16613	19369	20497	23413	29200	5787	124,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2722	4381	16443	19048	20764	23395	29099	5704	124,4
Освіта	1905	3132	9271	11817	11999	12439	14593	2154	117,3
Охорона здоров'я	1637	2853	8995	11825	14002	14970	17115	2145	114,3
Бібліотеки, архіви, музеї та ін. заклади культури	1911	3049	8024	10462	10469	10990	13142	2152	119,6
Відношення зарплати в сільському господарстві у % до зарплати у :									
промисловості	55,6	65,6	76,3	78,7	80,7	77,1	76,2	-0,9 в.п.	—
фінансовій та страховій діяльності	30,8	36,5	47,8	48,9	43,7	41,2	42,6	+1,4 в.п.	—
професійній, науковій та технічній діяльності	49,8	46,6	58,6	60,6	59,7	60,6	60,4	-0,2 в.п.	—
цілому по економіці, %	63,9	74,9	84,0	83,7	82,5	81,3	82,1	+0,8 в.п.	—

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [7].

Таблиця 4. Кількість вакансій кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства та чисельність безробітних (які раніше працювали в цій галузі), зареєстрованих у Державній службі зайнятості у 2022–2024 роках, осіб

Показник	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до :			
				2022 р.		2023 р.	
				осіб +(-)	%	осіб +(-)	%
Кількість вакансій	19969	12340	8646	-11323	43,3	-3694	70,1
Кількість безробітних	41769	27422	17437	-24332	41,7	-9985	63,6
з них жінок	25482	18096	13826	-11656	54,3	-4270	76,4
жінки до загальної кількості безробітних, %	61,0	66,0	79,3	—	+18,3	—	+13,3
Кількість претендентів на 1 вакансію	2,09	2,22	2,02	-0,07	96,7	-0,2	91,0
в тому числі :	0,81	0,75	0,42	-0,39	51,9	-0,33	56,0
— чоловіків							
— жінок	1,28	1,47	1,60	0,32	125,0	0,13	108,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби зайнятості України [4].

інформація й телекомунікації становила лише 42,6% та 33,6% відповідно. Разом з тим динаміка зростання заробітної плати у сільському господарстві у порівнянні з іншими видами економічної діяльності позитивна. Так, якщо у 2010 р. заробітна плата у сільському господарстві становила тільки 55,6% від середнього рівня у промисловості, то у 2024 р. це співвідношення вже було 76,2% (хоча за 2024 р. спостерігався спад на 0,9 відсоткового пункту).

По відношенню до професійної, наукової та технічної діяльності середній рівень заробітної плати у сільському господарстві за 2010—2024 рр. підвищився на 10,6 відсоткового пункту, а порівняно з середньою заробітною платою в цілому по національній економіці — на 18,2 відсоткового пункту, в тому числі за 2024 р. — на 0,8 відсоткового пункту.

В Україні через війну, масову еміграцію та мобілізацію відбуваються суттєві гендерні трансформації на ринку праці. Нині все більше жінок працюють на колись традиційно майже виключно "чоловічих" професіях. Це будівельники, водії, електрогазозварники, слюсарі, токарі, електромонтери, трактористи, комбайнери, машиністи на шахті. Таким чином війна зруйнувала поширений стереотип про суто "чоловічу" та "жіночу" роботу. Бурхливі соціально-демографічні процеси, спричинені тривалою повномасштабною російсько-українською війною, суттєво вплинули й на функціонування сільського ринку праці України (Табл. 4).

У 2022 році на 19969 наявних вакансій кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства припадало 41769 осіб, які раніше працювали в цій галузі та які офіцій-

но мали статус безробітних, тобто на одну вакансію претендували 2,09 безробітних особи, причому з них 25482 особи або 61% складали жінки. У 2023 році порівняно з попереднім кількістю наявних вакансій зменшилася майже на 40% (до 12340 місць), на які припадало 27422 безробітні особи (з них 66% становили жінки). Таким чином, на одну вакансію вже було 2,22 людини зі статусом безробітних. У 2024 році за даною професійною категорією пропонувалося лише 8646 вакансій, на які претендували 17437 безробітних (з них 79,3% жінок) тобто 2,02 особи з розрахунку на одне вільне місце.

З огляду на наведені дані ситуація із забезпеченням кадрами сільськогосподарського виробництва не виглядає критичною, оскільки є цілком достатня кількість безробітних осіб відповідної кваліфікації, яких при створенні належних умов, насамперед конкурентної в нинішніх умовах оплати праці, можливо залучити до роботи за вакантними спеціальностями. Разом з тим слід зазначити, що якщо по таких професіях як охоронці, нічні сторожі, свинарі, птахівники, тваринники, частково вантажники і підсобні робітники в сільському господарстві достатньо безробітних осіб, які могли б виконувати такі роботи (в тому числі за рахунок жінок, які нині претендують на посади, які раніше традиційно вважалися переважно чоловічими), то відчутна нестача кадрів спостерігається серед водіїв вантажного автотранспорту (насамперед великої вантажопідйомності), трактористів, комбайнерів, кваліфікованих слюсарів-ремонтників, токарів, та фахівців-спеціалістів (інженерів, механіків, агрономів, електриків і т. ін.) [5].

Зрозуміло, що чим довше триватиме війна, то до більших депопуляційних та еміграційних втрат це призведе, тим меншим буде людський ресурс сільських територій, а отже й забезпеченість їх робочою силою. Для стабілізації чисельності населення, подальшого її нарощування та поліпшення статеві-вікової структури людності сільських територій в нормальних соціально-економічних умовах мирного часу необхідне підвищення рівня доходів сільського населення, покращення умов праці і проживання на селі, розбудова відповідної соціальної інфраструктури, запровадження системи державних стандартів у сфері соціального обслуговування сільського населення, що в комплексі здатне забезпечити формування належної соціально-демографічної ситуації в сільських територіях, поліпшення відтворення населення і його збереження в сільській поселенській мережі, позитивно впливатиме на забезпеченість сільських територій робочою силою, а також сприятиме активнішому залученню сільських жителів до продуктивної діяльності.

В нинішніх же умовах, а особливо після закінчення воєнних дій, в період післявоєнного відновлення країни, першочерговим завданням для української держави поряд з відбудовою та модернізацією економіки повинно стати повернення українців на батьківщину. Досягнення цієї мети потребує всебічної підтримки процесу повернення біженців і забезпечення їх реінтеграції та зайнятості в українській економіці. Для цього необхідне запровадження наступної системи заходів:

- розширення допомоги на відновлення зруйнованого та пошкодженого житла, надання довгострокових пільгових кредитів на відбудову;

- фінансова і гуманітарна допомога на поточні потреби, медичні та соціальні послуги;

- організація навчальних програм зі створення та управління власним бізнесом;

- організація бізнес-курсів, на яких би викладалися основи підприємництва, маркетингу, оподаткування, менеджменту, юриспруденції;

- розширення діяльності служби зайнятості щодо професійної підготовки і перепідготовки працівників;

- проведення на державному, регіональному та локальному рівнях аналізу ефективності програм зайнятості і соціальної підтримки;

- затвердження на державному рівні спеціальної програми зайнятості для внутрішньо переміщених осіб;

- розробка інформаційних кампаній для всебічного інформування біженців щодо можливостей їх повернення та облаштування в Україні;

- укладання двосторонніх та багатосторонніх угод між Україною та країнами ЄС щодо сприяння поверненню в Україну біженців;

- наближення та подальша уніфікація системи збору демографічних даних, зокрема міграційної статистики в Україні та ЄС;

- покращення обміну даними та аналітичною інформацією щодо питань міграції між Україною та країнами ЄС;

- розробка нової державної міграційної політики з урахуванням поточних та майбутніх викликів;

- створення Національного агентства з питань міграції з розвитком регіональної інфраструктури для підготовки й тимчасового виїзду за кордон людей, які бажають там працювати. Надання мігрантам консультаційних, юридичних, страхових, банківських та інших послуг, налагодження з ними постійних комунікаційних зв'язків з метою їх повернення в майбутньому в Україну.

Вкрай важливе значення для розвитку сільських громад і територій в Україні має розв'язання проблеми підвищення рівня зайнятості сільського населення, як економічної основи зростання його добробуту. З цією метою пропонується запровадження такої системи заходів:

- диверсифікація сільськогосподарської діяльності, розвиток переробних підприємств, виробництва напівфабрикатів та продуктів харчування, що сприятиме зменшенню сезонних коливань зайнятості сільського населення;

- розвиток сільськогосподарської кооперації, створення кооперативів із заготівлі, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції з урахуванням чисельності населення, наявних ресурсів, особливостей функціонування та потреб конкретних громад;

- підтримка розвитку сільськогосподарського підприємництва, зокрема створення у кожній сільській громаді малих та мікропідприємств, які здатні швидше пристосовуватися до зміни зовнішніх умов та кон'юнктури ринку;

- розробка і впровадження загальнодержавної програми підтримки сільських молодих спеціалістів (до 35 років) та незалежно від віку фахівців дефіцитних спеціальностей, стимулювання їхнього переїзду в сільську місцевість шляхом надання їм пільгових довгострокових

кредитів для придбання житла, транспортних засобів, сільськогосподарської та побутової техніки, отримання або підвищення рівня вищої освіти членами їх сімей, оформлення системи безоплатного медичного страхування тощо;

розширення несільськогосподарської діяльності, сприяння створенню нових робочих місць у сферах надання послуг, сільського зеленого, гастрономічного та історико-культурно-етнографічного туризму;

створення розгалуженої системи надання сільським громадам інформаційно-консультаційних послуг щодо розробки на місцевому рівні програм соціально-економічного розвитку, які б передбачали збереження вже існуючих та створення нових робочих місць, а також розробка відповідних навчальних програм, адаптованих для опрацювання з використанням сучасних комунікаційних засобів;

постійне інформування сільського населення щодо можливостей та перспектив сільської праці, переваг і гарантій офіційного працевлаштування, формування позитивного іміджу стосовно проживання, роботи та відпочинку в сільській місцевості;

запровадження в сільських територіях постійного моніторингу дотримання положень законів, що регулюють трудові відносини, посилення контролю щодо будь-яких проявів порушення права на працю сільських працівників, створення системи надання сільському населенню безоплатних юридичних послуг, зокрема з питань трудового законодавства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На основі проведеного дослідження можна зробити такі узагальнення. Сталий розвиток сільських громад і територій, який значною мірою визначає можливості сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому не може успішно відбуватися без належної розбудови соціальної сфери села.

Важливими чинниками ефективного функціонування останньої є збереження, а також кількісний та якісний розвиток людського потенціалу сільських громад, підвищення рівня зайнятості сільського населення та скорочення його безробіття, зростання заробітної плати у сільському господарстві, розбудова та удосконалення соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, покращення умов праці і проживання сільських жителів та поліпшення доступу населення до якісних соціальних послуг.

Людський потенціал сільських територій України нині інтенсивно скорочується. Порівняно з 1990 р. чисельність сільського населення зменшилася на 4,5 млн осіб, або на 26,5%, а проти 2010 р. — майже на 2 млн осіб, або на 13,6%. Смертність в 2,5 раза перевищила народжуваність. Практично вичерпаний потенціал відтворення населення. На початок 2022 р. чисельність людей старших за 60 років (3,05 млн осіб) в 1,5 раза перевищила чисельність дітей до 14 років (2,08 млн осіб).

Рівень зайнятості сільського населення знизився до найнижчого значення за часів незалежності України — у 2021 р. він становив лише 46,7%. Найбільш істотно скорочується зайнятість серед сільської молоді (15—24 роки) — з 42,3% у 2010 р. до 28,7% у 2021 р., тобто майже в 1,5 раза.

Рівень безробіття сільського населення у 2021 р. підвищився до 10,6%, що було найвищим показником з 2010 р. Найбільшого поширення безробіття набуло серед сільської молоді (15—24 роки) — його рівень зріс з 12,6% у 2010 р. до 18,1% у 2021 р. або більш ніж в 1,4 раза.

Гальмує розвиток сільських громад і територій недостатній рівень заробітної плати у сільському господарстві. У 2024 році вона сягала лише 82,1% від середнього рівня в цілому по національній економіці та 76,2% — по промисловості.

В Україні через війну, масову еміграцію та мобілізацію відбуваються суттєві гендерні трансформації на сільському ринку праці. Нині все більше жінок працюють на колись традиційно майже виключно "чоловічих" професіях (водії, трактористи, комбайнери, електрогазоварники, слюсарі, токарі, електромонтери, вантажники).

Протягом 2022—2024 років на одну наявну вакансію кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства претендували в середньому від 2 до 2,2 офіційно безробітних осіб, причому частка жінок серед них зростає з 61% у 2022 році до 79,3% у 2024 році.

В цілому ситуація із забезпеченням кадрами сільськогосподарського виробництва не є надто критичною, але відчутна нестача кадрів серед водіїв вантажного автотранспорту, трактористів, комбайнерів, кваліфікованих слюсарів-ремонтників, токарів та фахівців-спеціалістів (інженерів, механіків, агрономів, електриків і т. ін.).

Для розв'язання соціально-економічних проблем сільських громад і територій запропоновано систему заходів, спрямованих на поліпшення умов їх розвитку, зокрема щодо збе-

реження людності у сільській місцевості на основі підвищення рівня доходів сільського населення, покращення умов праці і проживання на селі, запровадження системи державних стандартів у сфері соціального обслуговування сільського населення, всебічної підтримки процесу повернення біженців і забезпечення їх реінтеграції та зайнятості в українській економіці, розробки нової державної міграційної політики з урахуванням поточної ситуації та майбутніх викликів; збільшення робочих місць на селі шляхом диверсифікації сільськогосподарської діяльності, створення переробних підприємств, розвитку сільськогосподарської кооперації, підтримки сільськогосподарського підприємництва, розробки і впровадження загальнодержавної програми підтримки сільських молодих спеціалістів, розширення не-сільськогосподарської діяльності, створення нових робочих місць у сферах надання послуг, рекреації та сільського туризму; розбудову відповідної соціальної інфраструктури для комфортного проживання, роботи і ведення бізнесу та покращення доступу населення до отримання якісних соціальних послуг, постійне інформування щодо можливостей та перспектив сільської праці, переваг і гарантій офіційного працевлаштування, створення системи надання сільському населенню безоплатних юридичних послуг, зокрема з питань трудового законодавства.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок у даному контексті є розробка комплексної оцінки соціально-демографічного потенціалу сільських громад і територій щодо спроможності формування в них трудового потенціалу, кількісно та якісно достатнього для задоволення потреби сільського господарства в робочій силі, та обґрунтування організаційно-економічного механізму забезпечення зайнятості сільського населення з метою розв'язання проблеми безробіття, що склалася на сільському ринку праці, й задля досягнення можливо більш повної зайнятості сільського населення, як економічної основи зростання рівня його доходів, що, в свою чергу, сприятиме розвитку сільських громад і територій.

Література:

1. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектору України — від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. Економіка України. 2018. № 11—12. С. 104—121.
2. Булавка О. Г. Соціальні проблеми розвитку сільських територій. Соціально-економічні

заходи розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): монографія / за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2012. С. 502—543.

3. Гуторова О. О., Гуторов О. І. Особливості, проблеми та напрями удосконалення управління сільськими територіями. Вісник ХНАУ. Серія "Економічні науки". Харків: ХНАУ, 2017. № 3. С. 27—37.

4. Державна служба зайнятості України: офіційний сайт. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://old.dcz.gov.ua/analytics/69> (дата звернення: 05.09.2025).

5. Державна служба зайнятості України. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у 2024 році. Стат. зб. Київ, 2025. С. 27, 29—30.

6. Державна служба статистики України: офіційний сайт. Зайнятість і безробіття: статистична інформація. URL: <https://ukrstat.gov.ua/operativ/> (дата звернення: 06.09.2025).

7. Державна служба статистики України: офіційний сайт. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2025).

8. Доценко А. І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура / Нац. акад. наук України, Рада по вивч. прод. сил України. Київ: Фенікс, 2010. 288 с.

9. Заяць Т. А. Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3 (31). С. 48—60.

10. Кабінет Міністрів України — Уряд визначив адміністративні центри та затвердив території територіальних громад усіх областей. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-viznachiv-administrativni-centri-ta-zatverdiv-teritoriyi-teritorialnih-gromad-usih-oblastej> (дата звернення: 04.09.2025).

11. Лупенко Ю. О., Гуторов А. О. Методичні рекомендації з оцінювання рівня інклюзивного розвитку сільського соціуму та сільських територій. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2021. 28 с.

12. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2017. № 6. С. 7—10.

13. Населення України: демографічний щорічник за 2021 рік. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення: 09.09.2025).

14. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та

ін.; за ред. Я. М. Гадзала. К.: ННЦ "ІАЕ", 2019. 40 с.

15. Павлов О. І. Методологія визначення стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2017. Вип. 3 (107). С. 370—378.

16. Пати́ка Н. І., Булавка О. Г. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади. Економіка АПК. 2021. № 8. С. 91—102.

17. Петрецький І. І. Потенціал розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Науковий вісник Ужгородського Університету. 2022. № 1 (59). С. 41—46.

18. Природний рух населення України за 2000—2021 роки. Стат. зб. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення: 09.09.2025).

19. Рябоконт В. П. Соціальний розвиток села: стан і перспективи. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 6—18.

20. Сава А. П. Європейський досвід розвитку сільських територій: вивчення можливостей для України. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2017. № 2. С. 83—85.

21. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: монографія. Суми: Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. 330 с.

22. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 10.09.2025).

23. Стегней М. І. Сталий розвиток сільських територій в умовах децентралізації: від теорії до практики: монографія. Миколаїв: ФОП Швець В. Д., 2014. 484 с.

24. Територіальні громади: перелік та основні дані. URL: <https://web.archive.org/web/20210603202228/https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 04.09.2025).

25. Те, чого ніколи не було в Україні: Уряд затвердив адмінтерустрій базового рівня, що забезпечить повсюдність місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/admin/articles/12533.html> (дата звернення: 04.09.2025).

26. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія "Економіка". 2016. Вип. 1 (47). С. 146—150.

27. Тимошенко М. М., Соколова А. О. Науково-організаційні засади удосконалення стра-

теїї розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції. Економіка АПК. 2018. № 2. С. 55—64.

28. Хвесик М. А., Хвесик Ю. М. Сталий розвиток територій як основа стратегії розвитку аграрного сектора. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 66—76.

29. Чисельність наявного населення України на 1 січня за 1990—2022 роки. Стат. зб. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення: 10.09.2025).

30. Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 6—13.

References:

1. Borodina, O. M. and Prokopa, I. V. (2018), "The future of Ukraine's rural sector — from extractive use to inclusive development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11—12, pp. 104—121.

2. Bulavka, O. H. (2012), "Social problems of the development of rural territories", *Sotsial'no-ekonomichni zasady rozvytku sil's'kykh terytoriy (ekonomika, pidpriemnytstvo i menedzhment) [Socio-economic principles of rural development (economics, entrepreneurship and management)]*, NSC "IAE", Kyiv, Ukraine, pp. 502—543.

3. Hutorova, O. O. and Hutorov, O. I. (2017), "Features, problems and directions for improving the management of rural territories", *Visnyk KhNAU. Series "Economic Sciences"*, vol. 3, pp. 27—37.

4. State Employment Service of Ukraine: official website (2025), "Analytical and statistical information", available at: <https://old.dcz.gov.ua/analytics/69> (Accessed 5 September 2025).

5. State Employment Service of Ukraine (2025), Statistical bulletin "Demand and supply in the registered labor market in 2024", pp. 27, 29—30.

6. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), "Employment and unemployment: statistical information", available at: <https://ukrstat.gov.ua/operativ/> (Accessed 6 September 2025).

7. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), "Average monthly salary of full-time employees by type of economic activity", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 7 September 2025).

8. Dotsenko, A. I. (2010), *Sil's'ke rozselennia v Ukraini: dynamika ta struktura. [Rural resettlement in Ukraine: dynamics and structure]*, Feniks, Kyiv, Ukraine.

9. Zaiats, T. A. (2017), "Development of rural settlements of Ukraine in conditions of decentralization: opportunities and risks", *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 3 (31), pp. 48—60.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "The government has determined the administrative centers and approved the territories of territorial communities in all regions", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-viznachiv-administrativni-centri-ta-zatverddiv-teritoriyi-teritorialnih-gromad-usih-oblastej> (Accessed 4 September 2025).

11. Lupenko, Yu. O. and Hutorov, A. O. (2021), *Metodychni rekomendatsiyi z otsynuvannya rivnya inklyuzyvnoho rozvytku sil's'koho sotsiumu ta sil's'kykh terytoriy* [Methodical recommendations for assessing the level of inclusive development of rural society and rural territories], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.

12. Lupenko, Yu. O. (2017), "The state and prospects for the development of rural territories", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 7—10.

13. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), "Demographic yearbook for 2021 "Population of Ukraine", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (Accessed 9 September 2025).

14. Gadzalo, Y. M. Zhuk, V. M. and Mogilova, M. M., (2019). *Naukovi osnovy i stratehichni priorityty staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy Ukrayiny* [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural territories of Ukraine], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.

15. Pavlov, O. I. (2017), "Methodology for determining strategic priorities for the development of rural territories", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 3 (107), pp. 370—378.

16. Patyka, N. I. and Bulavka, O. G. (2021), "Strategic guidelines and priority directions of sustainable development of rural communities and territories in Ukraine in the conditions of decentralization of power", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 91—102.

17. Petretsky, I. I. (2022), "The development potential of rural territories in the conditions of decentralization", *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, vol. 1 (59), pp. 41—46.

18. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), Statistical bulletins "Natural population movement of Ukraine for 2000—2021", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (Accessed 9 September 2025).

19. Riabokon, V. P. (2021), "Social development of the village: status and prospects", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 6—18.

20. Sava, A. P. (2017), "European experience of development of rural territories: study of opportunities for Ukraine", *Visnyk Akademii pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, vol. 2, pp. 83—85.

21. Slavkova, O. P. (2010), *Rozvytok sil's'kykh terytoriy: teoriia, metodolohiia, praktyka*. [Development of rural territories: theory, methodology, practice], SNAU, Sumy, Ukraine.

22. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), "Statistical yearbook of Ukraine for 2021", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (Accessed 10 September 2025).

23. Stegney, M. I. (2014), *Stalyy rozvytok sil's'kykh terytoriy v umovakh detsentralizatsiyi: vid teorii do praktyky* [Sustainable development of rural territories in conditions of decentralization: from theory to practice], Publisher Shvets V. D., Mykolayiv, Ukraine.

24. Decentralization (2020), "Territorial communities: list and basic data", available at: <https://web.archive.org/web/20210603202228/https://decentralization.gov.ua/newgromada> (Accessed 4 September 2025).

25. Decentralization (2020), "Something that has never happened in Ukraine: The Government has approved a basic level administrative structure that will ensure the ubiquity of local self-government", available at: <https://decentralization.gov.ua/admin/articles/12533.html> (Accessed 4 September 2025).

26. Talavyria, M. P. (2016), "Development of rural territories on the basis of sustainability", *Scientific Bulletin of Uzhhorod University, Series "Economics"*, vol. 1 (47), pp. 146—150.

27. Tymoshenko, M. M. and Sokolova, A. O. (2018), "Scientific and organizational principles for improving the development strategy of rural territories in the conditions of European integration", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 55—64.

28. Khvesyuk, M. A. and Khvesyuk, Yu. M. (2013), "Sustainable development of territories as the basis of the strategy for the development of the agrarian sector", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 66—76.

29. State Statistics Service of Ukraine: official website (2025), Statistical bulletins "The current population of Ukraine as of January 1", 1990—2022, available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (Accessed 10 September 2025).

30. Shebanin, V. S. and Kormyshkin, Yu. A. (2020), "Diversification of the use of labor potential in rural territories", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 6—13.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2025 р.